КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY. CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

DOI: 10.32844/2222-5374-2020-103-1.01

УДК: 343.373

Бахуринський В. С.,

аспірант Національної академії управління

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ РЕЙДЕРСТВА У КОНТЕКСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ

У статті досліджено суб'єктивні ознаки вчинення рейдерства, що передбачено нормами кримінального законодавства України. Представлено характеристику суб'єктивних ознак рейдерства у кримінально-правових нормах України та визначено елементи суб'єктивної сторони рейдерства і виокремлено їх сутнісну специфіку. Суб'єктивна сторона злочинів, спрямованих на захоплення суб'єктів господарської діяльності і заміни їх власника представлена умисною формою вини. Суб'єктом злочину може бути будь-осудна фізична особа, яка досягла шістнадцятирічного віку, яка перешкоджає здійсненню або незаконно обмежує права власників цінних паперів або фальсифікує рішення загальних зборів акціонерів (учасників) господарського товариства або рішення ради директорів (наглядової ради) господарського товариства, що призводить до незаконного заволодіння майном підприємства, самим підприємством, або іншими майновими правами.

Ключові слова: рейдерство, суб'єкт злочину, суб'єктивна сторона злочину, мотив злочину, мета злочину.

В статье исследованы субъективные признаки совершения рейдерства, что предусмотрено нормами уголовного законодательства Украины. Представлена характеристика субъективных признаков рейдерства в уголовно-правовых нормах Украины и определены элементы субъективной стороны рейдерства и выделены их сущностную специфику. Субъективная сторона преступлений, направленных на захват субъектов хозяйственной деятельности и замены их владельца представлена умышленной формой вины. Субъектом преступления может быть любое вменяемое физическое лицо, достигшее шестнадцатилетнего возраста, которая препятствует осуществлению или незаконно ограничивает права собственников ценных бумаг или фальсифицирует решения общего собрания акционеров (участников) хозяйственного общества или решения совета директоров (наблюдательного совета) хозяйственного общества,

приводит к незаконному завладению имуществом предприятия, самим предприятием или другими имущественными правами.

Ключевые слова: рейдерство, субъект преступления, субъективная сторона преступления, мотив преступления, цель преступления.

Актуальність теми. На даному етапі державотворення України не склалося єдиної правозастосовчої практики при кваліфікації посягань, спрямованих на незаконне встановлення контролю над господарюючим суб'єктом, тобто рейдерством, про що також свідчать недостатньо розроблені заходи щодо профілактики злочинів у сфері рейдерства. У той же час проблеми кримінально-правових засобів реагування на встановлення незаконного корпоративного контролю на тлі безперервної модернізації кримінального законодавства вимагають подальшого розвитку і вивчення даного інституту, що зумовлює актуальність даних досліджень. Також суттєве актуальне значення має і неоднозначна оцінка вченими значення та ефективності кримінально-правової протидії рейдерства, а також відомості про суб'єктний склад рейдерів, суб'єктивну сторону даного явища, що негативно позначається на практичному застосуванні і загалом з необхідністю вказує на те, що до сих пір немає єдиного розуміння правової природи даного феномена, ототожнення його з цивільно-правовими явищами, що відволікає законодавця від вирішення питання кримінально-правової протидії йому по суті.

Стан дослідження проблеми, вирішення невиділених проблем. Проблемам кримінально-правової протидії рейдерству в науковій літературі приділялася увага різними вченими, серед яких: А. В. Альохіна, Ю. Д. Борисов, Б. М. Грек, Н. М. Грищенко, А. В. Смітюх, С. С. Титаренко, І. М. Федулова тощо. Також існують роботи, присвячені аналізу чинного кримінального законодавства, в якому або розглядаються нові антирейдерські норми, або оцінюється потенціал застосування інших норм кримінального кодексу, з самого початку не створювалися для боротьби з рейдерством. Вченими розглянуто значний перелік, водночас незважаючи на наявний в доктрині інтерес до визначеного кола питань, а також певні напрацювання в даній сфері, раніше зазначена тема не досліджувалася системно, в сукупності питань поняття і ознак суб'єктивної сторони рейдерства.

Мета і завдання статті. Метою даної статті є характеристика суб'єктивних ознак рейдерства у кримінально-правових нормах України. Завданням статті є визначення елементів суб'єктивної сторони рейдерства та виокремлення їх сутнісної специфіки.

Основний матеріал. У сучасній науці кримінального права суб'єктивна сторона характеризує внутрішню (психічну) сторону рейдерства, тобто ставлення особи до здійснюваного їм суспільно небезпечного діяння і до його наслідків. Суб'єктивну сторону рейдерства утворюють вина (виключно у формі умислу); мотив (тобто спонукання, якими керувалася особа при вчиненні злочину – заволодіння бізнесом); мета, яку переслідував особа при вчиненні злочину – заволодіти бізнесом. До таких злочинів належать злочини вчинені умисно, причому умисел в досліджуваних діяннях не тільки прямий, але і заздалегідь обдуманий, оскільки кожен злочин, що

розглядається вимагає певної, іноді досить тривалої підготовки, пов'язаної з фальсифікацією або підробкою документів. Винний усвідомлює, що надає в орган, який здійснює державну реєстрацію юридичних осіб та індивідуальних підприємців, або в організацію, що здійснює облік прав на цінні папери, документи, що містять завідомо неправдиві дані, і бажає надати такі документи. Порушення порядку обліку прав на цінні папери характеризується прямим умислом. Суб'єкт усвідомлює, що порушує обов'язкові вимоги, встановлені до порядку обліку прав на цінні папери, або що фальсифікує реєстри або здійснює підроблення правовстановлюючих документів, передбачає неминучість заподіяння акціонерам значної шкоди і бажає настання цих наслідків. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу досліджуваного злочину, є переслідування зловмисником відразу кількох цілей, формулюючи які, законодавець, з одного боку, конкретизує їх, а з іншого – передбачає і можливість здійснення злочину з іншою метою, залишаючи перелік цілей відкритим [1, с. 14].

Однією з ознак суб'єкта злочину є те, що ним є фізична особа. Як зазначає С. В. Чорней, суб'єкт злочину - це не абстрактне юридичне поняття, яке існує поза часом і простором, а людина, яка живе в суспільстві і вчиняє суспільно небезпечні протиправні дії [2, с. 125].

Посилання на фізичну особу як на суб'єкт злочину міститься також у ст.ст. 6-8 КК України, де йдеться про відповідальність громадян України, іноземців та осіб без громадянства.

Своєю чергою, М. Й. Коржанський наголошує: аби бути відповідальним за заподіяну шкоду, шкодочинний витік має володіти свідомістю і волею, інша відповідальність неможлива, не має сенсу. Карати того, хто не знає, не усвідомлює того, що чинить, - безглуздя. Тому суб'єктом злочину може бути лише істота свідомо, тобто лише людина - особа фізична, бо тільки людина має свідомість, волю і тому може відповідати за свої дії [3, с. 212; 4, с. 114].

Тимчасом В. К. Гришук вказує, що коли мета є обов'язковою ознакою складу злочину, то такі злочини можуть бути вчинені лише із прямим умислом [5, с. 295].

Отже, вольова ознака у цьому злочині характеризується бажанням суб'єкта настання суспільно небезпечних наслідків, а саме бажанням протиправно заволодіти майном підприємства, установи, організації. На відміну від вини, мотив та мета у структурі суб'єктивної сторони є факультативними ознаками, тобто такими, які в характеристиці суб'єктивної сторони різних злочинів можуть мати різну роль. Залежно від законодавчого опису суб'єктивної сторони конкретних злочинів мотив та мета можуть виконувати роль обов'язкових, кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих), привілейованих ознак або ознак, що пом'якшують чи обтяжують покарання [6, с. 174].

Обов'язковість їх встановлення передбачено ч. 2 ст. 91 КПК України, відповідно до якої обставинами, які у кримінальному провадженні підлягають доказуванню, є винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення [7]. Хоча з цим погоджуються не всі науковці.

Скажімо, дослідження Ю. В. Орлова, на його думку, засвідчило ускладнений та інтегративний (синтетичний) зміст категорії мотиву поведінки взагалі та злочину зокрема. Враховуючи проблеми, які виникають у правозастосовній діяльності у зв'язку з тлумаченням та доказуванням окремих видів мотивів злочинів, пропонується на законодавчому рівні (КК України), а також у формах державної статистичної звітності внести зміни, спрямовані на заміну поняття «мотив» як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони відповідних складів злочинів поняттям «мета» [8, с. 119].

Своєю чергою, М. І. Хавронюк вважає, що використання у КК України таких ознак суб'єктивної сторони, як мета, мотив і спрямованість діяння як обов'язкових ознак складу злочину часто є недостатньо обґрунтованим і створює суттєві складнощі і для коментування кримінального закону, і для його застосування, зокрема: по-перше, інколи вони мають певне ідеологічне чи політичне забарвлення, якого слід уникати в кримінальному законі; по-друге, формулювання нових складів злочинів із вказівкою на мету, мотив і спрямованість діяння часто створює конкуренцію між нормами Особливої частини КК, оскільки вчинення певного діяння з певною метою часто фактично означає готування до іншого передбаченого КК діяння; по-третє, інколи використання мети як обов'язкової ознаки складу злочину демонструє абсурдність санкцій КК; по-четверте, встановлення мети і спрямованості діяння вимагає надзвичайного професіоналізму від органів дізнання, слідчих, прокурорів і суддів, оскільки за допомогою показань свідків, висновків експертів, речових доказів тощо зазвичай встановлюються лише певні об'єктивні фактичні дані, показання потерпілих є не у кожній справі, а показання підозрюваних, обвинувачених, підсудних часто є суперечливими і неправдивими. Загалом мистецтво довести ознаки суб'єктивної сторони вимагає знання і застосування усіх можливостей оперативно-розшукової діяльності, кримінального процесу, тактики проведення певних слідчих дій і методики розслідування кримінальних справ певних категорій. Оскільки нерозумно було б очікувати цього від усіх, без винятку, працівників органів дізнання, слідчих, прокурорів і суддів (з огляду на різноманітні чинники об'єктивного і суб'єктивного характеру, зокрема недостатній рівень освіти, плінність кадрів, рівень навантаження на слідчих тощо), то не варто і застосовувати ознаки мети й мотиву у тих складах злочинів без очевидної потреби [9, с. 61].

Мотив і мета вчинення рейдерства, можуть, як і у випадку з двома іншими «рейдерським» посяганнями, бути різними. Зокрема, відповідні протиправні дії можуть обумовлюватись як бажанням усунути чи послабити позиції конкурента (якщо йдеться про недобросовісну конкуренцію суб'єктів господарювання на певному ринку товарів, робіт чи послуг), так і меркантильними корисливими чи іншими особистими спонуканнями (наприклад кар'єризму у формі прагнення очолити фірму – власника незаконно отриманих активів захопленої фірми). Водночас С. С. Титаренко слушно зазначає, що стосується впливу емоційного стану особи як факультативної ознаки суб'єктивної сторони на вчинення нею «рейдерського» посягання, то вважаю, що наявність цієї ознаки спостерігається передусім у діях особи, яка бере участь у захопленні суб'єктів господарювання чи його частини. Тут необхідно враховувати, наприклад, те, що в обстановці фізичного

захоплення об'єктів промислової нерухомості, розташованих на значній території, в обстановці неприхованого конфлікту та активної протидії з боку представників законного власника суб'єкту господарювання, нападник може перебувати в стані емоційної напруги чи збудження, а його поведінка може характеризуватись високим ступенем інтенсивності та агресивності. Адже в таких випадках йдеться про «корпоративний бій», тобто про конкретний і ззовні активний прояв корпоративної «війни». Перебуваючи під впливом сильних негативних емоцій, особа може застосувати зброю, фізичне насильство, пошкодити чи знищити майно тощо [10, с. 162].

Вчені також зазначають, що до суб'єктів злочину відносять організовані групи, що не можна вважати виправданим, оскільки це суттєво обмежує коло осіб, які можуть бути притягнені до кримінальної відповідальності за вчинені діяння; пропонувалось зазначити, що метою захоплення підприємств є зміна в органах управління і посадових осіб, причому не враховувався той факт, що захоплення може бути проведене і з іншою метою – зокрема, з метою захоплення власності; наслідком захоплення називалась така ознака, як «порушення нормальної роботи підприємства, установи, організації» [11, с. 43].

Обов'язковою ознакою злочину, передбаченого ст. 206-2 КК України, також є причинний зв'язок. Під причинним зв'язком у кримінальному праві розуміють об'єктивно існуючий зв'язок між діянням – дією або бездіяльністю (причиною) – і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку [6, с. 137].

Відтак перше з них є причиною, а друге – наслідками. Отже, у кримінальному праві, за загальним правилом, кримінальна відповідальність настає за причинно обумовлені злочинні наслідки, тобто за злочинне вчинення суспільно небезпечної шкоди [12, с. 202].

У науці розроблено низку підходів до визначення юридично значущого причинного зв'язку, необхідного для притягнення заподіявача злочину до відповідальності. До них, зокрема, належать теорія еквівалентності (*condition sine qua non*), теорія нерівноцінності умов, теорія адекватної причинності, теорія необхідного спричинення. Панівною в сучасній теорії кримінального права України є теорія необхідного спричинення. Згідно з нею причинно-наслідковий зв'язок характеризується такими умовами: діяння суб'єкта заподіяло суспільно небезпечний (злочинний) наслідок; діяння суб'єкта передувало суспільно небезпечному (злочинному) наслідкові; діяння суб'єкта містить неминучість або реальну можливість настання суспільно небезпечного наслідку; суспільно небезпечний наслідок закономірно породжується в конкретних умовах місця, часу та обстановки саме цим діянням суб'єкта, а не діянням інших осіб чи інших зовнішніх сил; суспільно небезпечний наслідок настає одразу після діяння суб'єкта [5, с. 244-245; 4, с. 118].

Отже, слід зазначити, що суб'єктом аналізованих діянь може виступати як загальний, так і спеціальний суб'єкт, оскільки особами, що не володіють правом доступу до реєстру, є як співробітники, так і особи, що не мають відношення до діяльності тієї чи іншої юридичної особи.

Проведений аналіз дозволяє зробити висновок, що основні риси особистості рейдера свідчать про те, що він принципово відрізняється від «рядового» злочинця. Для злочинця-рейдера характерні, на наш погляд, такі риси: а) здатність і готовність йти на ризик для досягнення поставлених цілей; б) гіпертрофовані життєві установки; в) досить високий рівень освіти і професійної підготовки; г) знання законодавства в галузі регулювання цивільних, економічних, корпоративних відносин; д) наявність схильності до поєднання законних і протиправних методів і способів керівництва організацією, ведення підприємницької або іншої економічної діяльності, використання їх для отримання переваг в конкурентній боротьбі і підвищення норми і маси прибутку; е) поєднання егоцентризму і екстравертності; ж) наявність специфічних іманентних особистісних якостей – я до володіння владою, цинізму у ставленні до інших людей (партнерів по бізнесу, клієнтам і т. д.), схильності до блефу та ін.; з) наявність атрибутів зовнішньої респектабельності та доброчесності, що створюють сприятливе враження і формально мають на увазі законослухняність, а також які передбачають високий статус суб'єкта (делінквент), його приналежність до елітної соціальної верстви суспільства.

Висновки. Таким чином, суб'єктивна сторона характеризує внутрішню (психічну) сторону рейдерства, тобто ставлення особи до здійснюваного їм суспільно небезпечного діяння і до його наслідків. Суб'єктивну сторону рейдерства утворюють вина (виключно у формі умислу); мотив (тобто спонукання, якими керувалася особа при вчиненні злочину – заволодіння бізнесом); мета, яку переслідував особа при вчиненні злочину – заволодіти бізнесом. Аналізуючи зміст суб'єкта злочину, констатуються різноманітні підходи вчених. Одні вчені стверджують, що суб'єкт злочину спеціальний, інші – загальний. В більшості випадків суб'єкт обох злочинів – спеціальний. Але в деяких випадках суспільно небезпечні діяння може здійснювати будь-який суб'єкт. Таким чином, суб'єкт злочину – загальний, яким може бути будь-осудна фізична особа, яка досягла шістнадцятирічного віку, яка перешкоджає здійсненню або незаконно обмежує права власників цінних паперів або фальсифікує рішення загальних зборів акціонерів (учасників) господарського товариства або рішення ради директорів (наглядової ради) господарського товариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алехина А. В. К вопросу о криминальности рейдерства. *Проблемы юридической науки в исследованиях докторантов, адъюнктов и соискателей : сборник научных трудов* / под общ. ред. В. М. Баранова, М. А. Пшеничнова. Н. Новгород : Нижегородская академия МВД России, 2011. Вып. 17. С. 12-16.
2. Чорней С. В. Поняття суб'єкта злочину. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2012. Вип. 618. Правознавство. С. 125–128.
3. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна: курс лекцій. К. : Атіка, 2001. 432 с.
4. Федулова І. М. Кримінальна відповідальність за протиправне заволодіння майном підприємства, установи, організації : 12.00.08. Львів, 2019. 2016 с.

5. Грищук В. К. Кримінальне право України: Загальна частина : навч. посіб. для студентів юрид. фак. вищ. навч. закл. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. 568 с.
6. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник. 4-е вид., переробл. і доп. / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Х.: Право, 2010. 456 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.
8. Орлов Ю. В. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу злочину: сутність та питання доцільності законодавчого закріплення. *Право і Безпека*. 2011. № 4 (41). С. 116–120.
9. Хавронюк М. І. Дещо про мету, мотив і спрямованість суспільно небезпечного діяння. *Життя і право*. 2004. № 4. С. 60–64.
10. Титаренко С. С. Кримінальна відповідальність за протиправне захоплення суб'єктів господарювання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2018. 262 с.
11. Грек Б. Про кримінальну відповідальність за рейдерство. *Вісник національної академії прокуратури України* 3. 2009. С. 40 – 46.
12. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.

V. Bakhyrinskyi

SUBJECTIVE SIGNS OF RAIDING IN THE CONTEXT OF CRIMINAL LEGAL COUNTERACTION

The article examines the subjective signs of committing a raid, which is provided by the criminal legislation of Ukraine. The characteristics of subjective features of raiding in the criminal law of Ukraine are presented and the elements of the subjective side of raiding are determined and their essential specifics are singled out. The subjective side of crimes aimed at seizing business entities and replacing their owner is a deliberate form of guilt. The subject of the crime may be any sane individual who has reached the age of sixteen, who prevents the exercise or illegally restricts the rights of holders of securities or falsifies the decision of the general meeting of shareholders (participants) of the company or the decision of the board of directors (supervisory board). leads to illegal seizure of property of the enterprise, the enterprise itself, or other property rights.

Keywords: *raiding, the subject of the crime, the subjective side of the crime, the motive of the crime, the purpose of the crime.*